

Nieuwe, tijdelijke plek voor het fonteinbeeld van Willem Berkhemer

Het geheim achter de beelden van Willem Berkhemer in de gemeente Lochem en elders in het land

Wilma Nijenhuis-ten Arve*

In het *Land van Lochem* van maart 2007 schreef ik over het fonteinbeeld van de bekende Lochemse beeldhouwer Willem Hendrik Berkhemer (1917-1998), dat als enige onderdeel (nog maar voor heel even zoals later zou blijken) overeind bleef staan na de sloop van het Staring College aan de dr. Cartier van Disselweg te Lochem (afb. 1).

Met dank aan het gemeentebestuur, dat op aandrang van de Monumentencommissie van Lochem deze “pal als een rots” staande, vijf meter hoge, prachtige fontein redde van de sloop.

Toen bovenstaand artikel ter perse ging, stond het beeld er nog. Daarna was het fonteinbeeld weg, de grond werd braakliggend terrein en menigeeen vroeg zich af: “Waar is het fonteinbeeld gebleven?.....”. Aan mijn oproep om het beeld te koesteren en te bewaren als symbool van 43 jaar middelbaar en hoger onderwijs en haar ontwikkeling op de Paasberg en als erbetoon aan de beeldhouwer Berkhemer, werd van gemeentewege gehoor gegeven. Men bedacht daar dat het kunstwerk op de gemeentewerf wellicht door rijdend materieel beschadigd of kapot gereden zou kunnen worden. Om dit te voorkomen zou daarom tijdelijk een “koesterplek” gecreëerd worden op de Nieuwe Begraafplaats aan de Zutphenseweg. Voor wie kijken wil: men neme na door het toegangshek gelopen te zijn, het meest linkse pad. Daar prijkt dus nu onder de bomen de fontein (afb. 2). Helaas ontdaan van het waterbekken, omdat dit niet gespaard kon worden. Een kniesoor die daarop let, een waterbekken is vervangbaar! Het is de bedoeling van de gemeente het fonteinbeeld terug te plaatsen op de plek van weleer en wanneer dit niet kan (door de geplande woningbouw op deze plek) het beeld zijn oorspronkelijke functie, dat wil zeggen- de koppeling aan onderwijs- te hergeven. Wat zou dit abstracte, verticale fonteinbeeld ook prachtig contrasteren met de horizontale lijnen van het nieuwe Staring College, zoals ook bij de oude Rijks hbs en mms (later Staring College) de bedoeling van dit kunstwerk was. Als suggestie van opbruisende levenslust, van dorst naar kennis, van één bonk levensdurf en weerbarstig elan, zo eigen aan de jeugd in opgroei. Misschien een idee voor de lustrumviering?

Abstracte beelden, zoals in dit geval het fonteinbeeld, worden na de eerste esthetische beleving vaak interessanter als men de bedoeling achter de beelden en het persoonlijke levensverhaal van de maker kent. Daarmee vervul ik mijn gedane belofte om *het geheim achter de beelden van Willem Berkhemer* te onthullen. Daar hij 44 jaar lang zeer productief als beeldhouwer is geweest (ruim 40 beelden overal in het land) kan ik in dit artikel niet alle beelden en andere kunstwerken die hij gemaakt heeft behandelen. Ik beperk me tot de beelden in Lochem en enkele “highlights” elders in het land.

Het beeld “Ontplooing” en het getal 7

In het plantsoen tegenover de Prins Hendrikschool aan de Zutphenseweg staat nóg een door Willem Berkhemer gemaakt beeld, getiteld “Ontplooing” (afb. 3 en 4). Berkhemer was een *Lochemse* kunstenaar omdat hij toentertijd met zijn vrouw in de tuinmanswoning van de “Velhorst” woonde en daar op hetzelfde terrein in de Oranjerie zijn atelier had. Het abstracte beeld is symmetrisch van vorm en uitgevoerd in Portugees kristalmarmar, een marmersoort die alleen in hardheid wordt overtroffen door graniet. Wanneer je het marmer betast- en dat is ook de bedoeling volgens de kunstenaar- beleef en zie je de kristallen. De achterkant is ook symmetrisch en anders gemodelleerd dan de voorkant. Het grote beeld werd in 1977 ontworpen en uitgevoerd. Als voorontwerp werd in hetzelfde jaar een model in was geboetseerd en daarna in brons gegoten (afmeting 36,5 cm hoog, afb. 5). Tijdens het modelleren dacht Berkhemer niet alleen aan de plek waar het vergrote eindresultaat in steen of ingemetseld aan of in een muur zou verrijzen, maar ook aan een handzaam brons-plastiek dat goed in een interieur paste, een omgeving waarin hij het ook aan zijn opdrachtgevers moest tonen. Deze bronzen

Afb. 1 Het bij de afbraak van het Staring College gespaarde fonteinbeeld. Februari 2007.

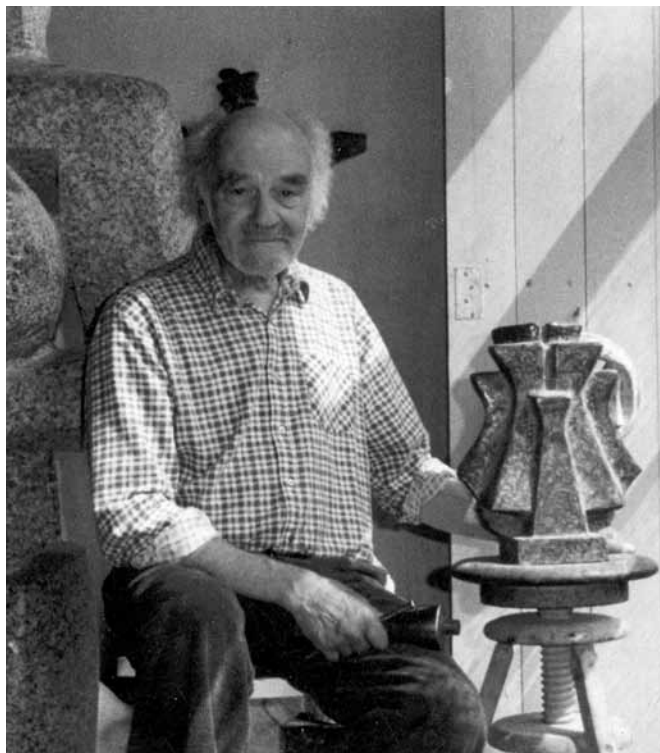
Afb. 2 Fonteinbeeld op de Algemene Begraafplaats aan de Zutphenseweg te Lochem.

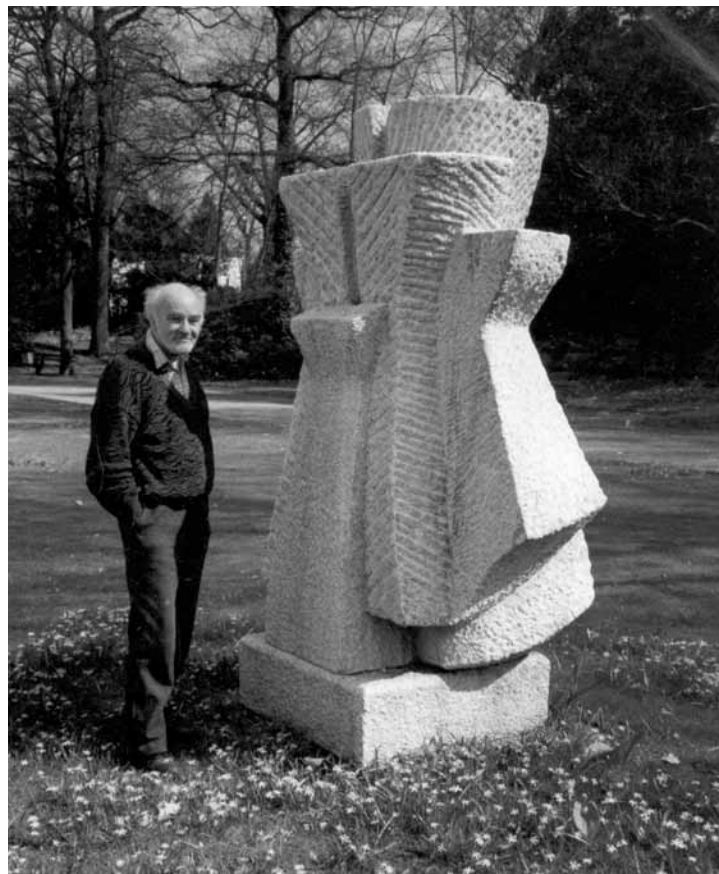
Afb. 3 Beeld "Ontplooiing" aan de Zutphenseweg.

Afb. 4 Achterkant van beeld "Ontplooiing".

Afb. 5 De beeldhouwer W. Berkhemer in zijn atelier met in brons gegoten voorontwerp.

Afb. 6 W. Berkhemer met zijn schepping; het beeld "Ontplooiing".

Afb. 7 Plaatsen van beeld "Ontplooiing" voor onthulling op 5 oktober 1977.

Afb. 8 Beklad met rode menie. Berkhemer hak het beeld weer schoon.

beelden verkocht hij rechtstreeks uit het atelier of op tentoonstellingen.

De diepere betekenis van het beeld “Ontplooiing” wordt door Berkhemer zelf uit de doeken gedaan in een serie *Beelden van Willem Berkhemer II*, in 1992 uitgebracht door de ambachtelijke drukkerij Aldus-Pressé Reicheneck. Deze bijzondere serie op geschept papier, werd van 1991-1997 in een kleine oplage uitgegeven door Berkhemers vriend en bewonderaar Arno Piechorowski uit Reutlingen (Dld).

Afgebeeld beeld (afb. 6), staande aan de in- en uitvalsweg naar en van het stadscentrum van Lochem, een interlokale weg, gaf volgens Berkhemer aanleiding tot de symmetrische vormgeving, die in het voorbijgaan per auto of anderszins, door het publiek makkelijk kan worden opgenomen. Hij koos als motief de zandlopervorm, die vanuit het centrum dynamiek naar links en rechts suggereert, evenwijdig aan het verkeer. De keuze voor het Portugese kristalmarmor als materiaal voor de vormgeving werd ingegeven omdat het lichte marmer zo mooi contrasteert tegen de donkere achtergrond van de bomen.

“De opdracht kwam uitdrukkelijk van het gemeentebestuur, vandaar de zevenvoudige constructie. Zeven duidt op samenwerking, op eenheid binnen verscheidenheid. Zo heeft de toonladder die alle muziek tot klinken brengt zeven tonen, alle kleurnuances ontstaan door menging van zeven kleuren van de regenboog, de week heeft zeven dagen genoemd naar de zeven planeten van ons zonnestelsel, de zeven lichten voor de troon in de Openbaring van Johannes, etc.”

In dit verband verbeeldde Berkhemer de samenbundeling en ontplooiing rondom een centrum dat representatief is voor het geheel: de zandlopervorm. Door de keuze voor het Portugese kristalmarmor en de afmetingen (2.40 x 2.20 x 1.70 m.) werkte Willem drie maanden in de werkplaats van de steengroeve in Portugal, bijgestaan door twee lokale steenhouwers wier vakmanschap stoelde op een eeuwenoude steencultuur. Als voorbeeld diende een gipsmodel, een afgietsel van het bronzen ontwerp.

De Graafschaphode van 6 oktober 1977 vermeldde dat onder grote belangstelling Lochem verrijkt is met een nieuw beeld: “Ontplooiing” geheten. Het is een grenspaal of teken, waar volgens de schepper Berkhemer, mensen elkaar ontmoeten en uit elkaar gaan (afb. 7). Het beeld werd in het kader van de Beeldende Kunstenares Regeling (BKR) vervaardigd. Zowel het gemeentebestuur als Berkhemer zijn zeer content met het beeld, aldus de krant. Dezelfde krant deed op 3 januari 1978 gewag van het feit dat in het weekend bovenstaand beeld door baldadigheid overvloedig bewerkt werd met rode menie (afb. 8). Een verdrietige Berkhemer toog direct op maandag aan het werk om het weer te herstellen. Hier toont zich de ware meester, zoals u nu nog kunt vaststellen.

Het geheim achter de beelden van Willem Berkhemer

Het getal zeven, de symboliek in tal van zijn beelden, roept de vraag op “waardoor werd Berkhemer geïnspireerd?” Daartoe ging ik in Amsterdam op zoek naar de sympathieke en zeer creatieve zonen Michael (geb. 22-3-1948) en Joan (geb. 28-8-1951) Berkhemer en hun echtgenotes Marijke de Groot (kunsthistorica) en Nadia David (celliste en glaskunstenares). Michael is een bekend beeldend kunstenaar en Joan heeft als violist, dirigent en componist ook, evenals zijn broer, ruimschoots zijn sporen verdiend in binnen – en buitenland. Wie zouden hun vader beter kennen dan de zonen zelf! Ik werd er zeer gastvrij onthaald en ze gaven me foto’s, dia’s, artikelen, drukwerken en de door hun vader geschreven *Levensloop* mee, die ik in dit artikel gebruik heb. Ook bewonderde ik de kunstwerken die hun vader aan hen nagelaten heeft. Tijd om het geheim achter de beelden van Berkhemer te onthullen. Een citaat uit Berkhemer’s *Levensloop*:

“In 1917 werd ik te Batavia geboren; het huidige en voormalige Djakarta. Op mijn zesde hield ik mijn jongere broertje en zusje zoet met lezen. Toen ik door alle jeugdliteratuur heen was, kocht mijn moeder een kinderbijbel. Ik las daaruit met zulk een verve voor dat ik haar dit cruciale gebed ten hemel hoorde sturen: “O God, als hij het maar niet gaat geloven”.

Eens stond tijdens het voorlezen gedurende drie seconden een gestalte naast mij die ik als heilig ervoer. Uit eerbied zweeg ik wat mij overkomen was.

Het ouderlijk huis grensde aan mijn vaders kantoormagazijn. De situatie verschafte mij toegang tot grote vellen papier waarop ik uitvoerig tekeningen maakte. Mijn ouders hadden een slecht huwelijk. En waarom ik door mijn moeder werd geslagen en in een vensterloze ruimte, de goedang, werd opgesloten, is mij nog een raadsel. Tekenende schakelde de werkelijkheid van alledag uit; het bezielde mij met een paradijselijk geluksgevoel. Op mijn elfde verscheepte het gezin zich naar Den Haag. Daar kwam een grote rijkdom in mijn leven: het Mauritshuis. Rembrandt’s schilderij “David speelt voor Saul” maakte zo’n indruk op me, dat ik, voor twee spiegels een zelfportret maakte als de harpspelende David. Het indrukwekkende gelaat van de Joodse Nederlandse leraar als de luisterende Saul”.

Op zijn twaalfde hoort de kleine Willem dat zijn ouders gaan scheiden. Zijn moeder zal met zijn broertje en zusje naar Indië terugkeren. Willem kiest ervoor om bij zijn vader in Den Haag te blijven. Wat overigens niet lukt omdat hij bij zijn oom en zijn gezin in ‘s-Gravenhage wordt gearresteerd. De Duitse dienstbode nam zijn

verzorging op zich met een warmte die hij niet kende. Hij werd kinderlijk verliefd op de mooie dienstbode à la Marlène Dietrich, als tweede symbool van een godin van liefde, schoonheid en “ewig Weibliche”. Als eerste symbool van deze liefdesgodin en schoonheid golden zijn Javaanse kindermisjes, die hem als heel klein jongetje, terwijl hij de werkelijkheid van ouderlijke ruzies in de bloeiende overwelvingen van de tropische plantengroei als in een droomwereld ontvluchtte, in hun liefdevolle armen terug naar de werkelijkheid van het ouderlijk huis brachten. Deze twee oergodinnen van liefde en schoonheid zullen later in zijn beeldhouw-werk als thema terugkomen.

Als twaalfjarige tekende hij vooral Bijbelse taferelen en las hij in zijn lievelingsboek *Hamann's Geschichte der Kunst*. Willem was vooral geïnteresseerd in de Frans-Romaanse beeldhouwkunst en architectuur. Iedere avond keek hij naar de geheimzinnige beeldhouwwerken van de kerkportalen van Moissac, Toulouse, Autun, Chartres en andere kerken.

Voordrachtskunst

Door een vriendin van zijn moeder, mevrouw C. die een toneelfan was, kwam hij op elfjarige leeftijd in aanraking met de beroemde acteur en declamator Albert Vogel, de vader van Ellen. Mevrouw C. had declamatieles van Albert Vogel. Willem luisterde naar hem om zijn stem, die klonk als een bronzen klok Vogel achtte de spruit Berkhemer geschikt om mee te doen in de jeugdwedstrijd van de Vereniging tot Bevordering van de Voordrachtskunst en Welsprekendheid. En wat vreemd was, Willem stotterde, maar alleen als hij declameerde was dat niet het geval. Willem kreeg van de jongste groep de eerste prijs, wat veel publiciteit en opdrachten tot gevolg had. Het winnende gedicht had de Saul en David- tragedie tot inhoud. Dit gedicht had tot gevolg dat hij de hele Saul en David- en Absalom- tragedie volgens de Statenvertaling uit het hoofd leerde. Van daaruit prentte hij de Profetieën en de boeken van Jeremia en Jesaja in zijn hoofd. Stuk voor stuk avondvullende programma's. Hij kreeg geweldige recensies. Door echtscheiding van zijn oom en tante werd hij gedwongen op 14-jarige leeftijd een kosthuis te zoeken. Berkhemer's vader stimuleerde hem om de tekeningen te laten zien aan een van oorsprong Nederlandse schilder Kristians Tonny uit Parijs, die surrealistisch schilderde. Deze was niet zo enthousiast over zijn realistische tekeningen. Tekenaar wilde Willem daarna niet meer worden. Voor kunstschilder achtte hij zich niet goed genoeg. Wat dan? Beeldhouwer? Erg handig was hij niet. Toneelspeler misschien? Als veertienjarige deed hij nogmaals mee aan een concours van de Maatschappij tot Bevordering van de Woordkunst, waarbij hij een eigen opstel, voordracht van een gedicht naar keuze en een improvisatie -alles uit het hoofd- moest declameren. Daarna was poëzie zo vanzelfsprekend dat hij fragmenten uit Goethe's *Faust* en Vondel's *Lucifer* uit het hoofd leerde om zich onder alle omstandigheden te kunnen inleven in teksten, die hij met zich meedroeg. Toen Willem zeventien was kreeg hij de eerste prijs en veel publiciteit bij een Welsprekendheid-concours voor jongeren. Maatschappelijk was hij zo onderontwikkeld dat hij zich bleef verbazen waarom verenigingen en Haagse instanties hem opeens uitnodigden om op hun bijeenkomsten voor te dragen. Op bevel van zijn moeder studeerde hij voor de middelbare akte tekenen aan de Haagse Academie en later die te Amsterdam.

Indië

Zijn jeugd in Indië en zijn reizen als jongeling naar het land van zijn jeugd hebben hem in zijn diepste wezen gevormd. Ook zijn neiging tot mystiek die te maken heeft met ervaringen op Bali komen daar vandaan. Daar werd hij door schoonheid overmand. De natuur, de tempels, de gebeeldhouwde demonen en goden, de stenen terrassen, het prachtige vergezicht op de bergen, de halfnaakte meisjes en vrouwen, de avondlijke dansuitvoeringen deden Berkhemer beseffen dat hij omringd was met een voor hem ondoordringelijke realiteit. Rond 1940 raakte hij zeer geïnspireerd door het gedachtegoed van de antroposoof Rudolf Steiner, zonder echter veel omgang met antroposofen te hebben.

Tijdens de Duitse bezetting kwam hij aan de kost doordat hij op “zwarte” huis-avonden hele passages uit de Bijbel voordroeg als voordrachtskunstenaar. Dat wil zeggen bij particulieren en hun gasten thuis, dus buiten de gehate, door Duitsers ingestelde “Kulturkamer” om. Ook verplaatste Willem zijn werkterrein naar de ruimtes van Protestantse kerkgebouwen in het hele land. Voor kerkelijke bijeenkomsten had de “Kulturkamer” geen belangstelling. Dit had als voordeel dat hij legitiem in het land kon reizen en als kwartiermaker (Joodse) onderduikers en vluchtelingen bij pastorieën en andere schuiladressen kon onderbrengen. Op een onderduikadres, in het landhuis van zijn vader's zus ontmoette hij zijn latere vrouw Yvonne de Swarte. Daar werden hun kinderen Mirte (1946-1979), Michael (1948) en Joan (1951) geboren.

Succes na de Tweede Wereldoorlog

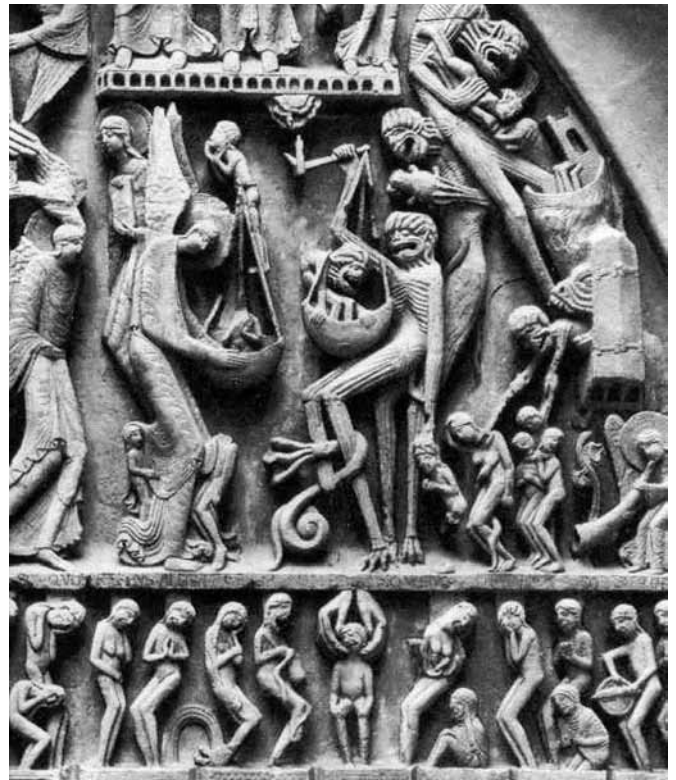
Na de oorlog bleek dat door de “zwarte” avonden Berkhemer zich had verzekerd van een trouw publiek. Vanaf 1946 trad hij vele avonden op met de beroemde Rosa Spier (afb. 9 en 10). Hij declameerde de Bijbel met o.a. de als kind aangeleerde teksten zoals Saul en David, Absalom, de verwoesting van Jeruzalem etc, maar ook de satirische sprookjes van Hans Andersen. Rosa Spier bespeelde de harp, passend bij de voorgedragen tekst. *De Arnhemse Courant* d.d. 10 Oct. 1946 heeft het in zijn perskritiek over “een herschepping zo voltooid en fascinerend dat het publiek anderhalf uur aaneen geen gelegenheid werd gegeven voor een bijgedachte of ook

Afb. 10 De voordrachtskunstenaar Berkhemer op 29-jarige leeftijd toen hij samenwerkte met de beroemde harpiste Rosa Spier.

Afb. 9 De harpiste Rosa Spier.

Afb.11 "Laatste oordeel" (detail). Westelijk tympanon van de kathedraal te Autun. Datering 1130-1135

maar een voetschuifeling. In zulke tekenen bevestigt zich een meesterschap”.

Berkhemer trad o.a. op voor de Koninklijke Familie, vele Volksuniversiteiten, de U.N.E.S.C.O.- conferentie in het Muiderstot, in regeringsopdracht met Engelse Bijbelvertaling, vele andere conferenties in regeringsopdrachten zoals voor de Londense studenten, professoren en lectoren in N.A.T.O.- verband, landelijke Conferentie Beroepsverenigingen van kunstenaars in opdracht van de gemeente Arnhem, tal van kerkelijke instanties, talrijke Nutsdepartementen, een Amerikaanse Vrouwenclub, etc. Zijn menselijkheid, vroeg ontwikkelde welsprekendheid en religieus inlevingsvermogen voerden hem tevens tot eigen poëtisch werk op jonge en oudere leeftijd. Berkhemer gisseerde ook religieuze lekenspelen.

De ommekeer

In 1954, op zijn 37ste levensjaar en wonend met zijn gezin in Arnhem, zou Berkhemer, als voordrachtskunstenaar, nu in de Engelse taal, op tournee in Amerika, zijn werk voortzetten, hiertoe uitgenodigd door het Amerikaanse Bijbelgenootschap. Iedereen wist dat Willem ondanks zijn grote kennis van de Bijbel, buitenkerkelijk was, maar dat deerde niemand.¹ Zijn gezin zou hem na een jaar achterna reizen. Maar vlak voor hij zou vertrekken kwam daar als een donderslag bij heldere hemel zijn innerlijke verzet. Willem Berkhemer: "Ik gleed innerlijk uit. Er voltrok zich een aardbeving van binnen. Een maand lang was ik het spoor helemaal bijster. In de duisternis en verwarring die mij overrompelde rees de kathedraal van Chartres voor mij, het oostportaal met de rijzige beelden, het bebeeldhouwde tympanon, de torens. Ook de Romaanse kathedralen zag ik voor me, Beaulieu, Autun, Moissac, Vézelay (afb. 11). Ik kende ze van foto's sinds mijn twaalfde, toen ik van een kunstschilder, die een particuliere academie runde en mij tekenles gaf, *Hamann's Geschichte der Kunst* moest aanschaffen. Ik had twee liefdes: Rembrandt in het Mauritshuis en de grijze foto's van Middeleeuwse Franse beeldhouwwerken in *Hamann's* standaardwerk.

Het waren twee ongelukkige liefdes. Innerlijk zag ik nooit een schilderij voor me dat mij tot realisatie dwong,

terwijl ik toch absoluut niet kleurenblind ben. Het bleef bij tekeningen die mij binnen de grenzen van het zwart-wit gevangen hielden. Ik was bezeten door de dwang tot vormbeheersing en tekende naar de natuur alles wat mij aantrok: portretten, dieren in de dierentuin, landschappen en illustraties van Bijbelse onderwerpen. En wat mijn liefde voor de beeldhouwkunst betrof: mijn onhandigheid was het lachsucces en de ergernis van mij en de omgeving (volgens zijn zonen kon hij nog geen kopje thee goed inschenken of een spijker in de muur slaan). Omgang met gereedschap, een typische beeldhouwersnoodzaak, was mij volstrekt vreemd. Dat alles bezorgde mij een toon van machteloosheid. Sinds mijn twaalfde had ik daar moeite mee. Op mijn zevenendertigste veroorzaakte dat gevoel een breuklijn in mijn innerlijk landschap. Het plan voor mijn voordrachtcarrière stortte als een kaartenhuis ineen. In die verdrietige leegte kwam sterker dan ooit de aandrang naar voren om in Frankrijk de Romaanse kathedralen en hun beeldhouwwerken te gaan zien. Allerlei redenen hadden dat verhinderd. Toen, op mijn zevenendertigste golden die niet meer. Tussen Parijs en Toulouse reisde ik per trein en bus. Ik liep lange afstanden. Spreken deed ik alleen om in de goedkoopste hotelletjes een kamer te huren of brood te kopen. De stenen pracht van de kathedralen scheen mij in het begin enkel aan te trekken om mij te verpletteren.

Maar allengs bespeurde ik de bebeeldhouwde portalen en onder gewelven van het middenschip en zijbeuken de troost van een thuiskomst. Waaraan ik in mijn Bijbelse voordrachten gestalte wilde geven, omringde mij in steen: een mild en vredig, een rustgevend en opwekkend Christendom; en voor het eerst raakte ik in harmonie met de beelden die ik bewonderde. Thuisgekomen deelde ik mijn vrouw mee dat ik brak met het voordragen en in het vervolg zou beeldhouwen". Hij hield zijn bijbaantje als leraar Nederlands als financieel houvast aan en begon in zijn achtertuintje en bij regen in het schuurtje, als autodidact te hakken aan zijn eerste beeld. Hoe wonderlijk was het dat, in tegenstelling tot zijn onhandigheid in het dagelijkse leven, hij het beeldhouwersgereedschap met zo'n groot gemak hanteerde alsof hij zijn hele leven niets anders gedaan had. Vroegere opdrachtgevers belden om afspraken te maken voor een volgend seizoen en zijn weigering dat hij nu beeldhouwer was en geen voordrachtskunstenaar meer, werd als volgt gehonoreerd: "Wat doe je nu? Beeldhouwen? Dat komt goed uit: we bouwen juist een nieuwe vleugel en willen een gevelsteen, of: "we renoveren het gemeentehuis en willen een plastiek in de raadszaal", of: "we willen een beeldhouwwerk op ons terrein", of "we willen een doopvont in de kerk te Aalten" etc. etc.

Zo stroomden de opdrachten uit het gehele land in een andere vorm en ander materiaal naar Berkhemer toe.

Van Arnhem naar Lochem

Zijn schuurtje werd te klein en dicht bij zijn huis in Arnhem kon hij een andere ruimte huren. In 1975 verkaste hij met zijn vrouw naar de vervallen tuinmanswoning van de "Velhorst" een historische havezate

in Almen, gemeente Lochem. Deze tuinmanswoning werd dankzij een erfenis van zijn overleden moeder bewoonbaar gemaakt. Zo werd Willem Berkhemer een geliefde *Lochemse* kunstenaar. Veel mensen uit Lochem en Almen herinneren zich deze aimabele, humoristische, filosofische, esoterische en zeer creatieve man. Het gemeentebestuur van Lochem en andere instellingen erkenden toentertijd zijn werk als van zeer grote waarde, uitgedrukt in de vele opdrachten, zoals eerder genoemd beeld "Ontplooiing", in de schouwburghal een bronzen beeld "Harlekijn met roos" (1980), in de gracht aan de Julianaweg de hiernaast afgebeelde "zich voortspoedende waternimf" (1982, brons 58 x 72 cm.) en in de hal van het Groene Kruisgebouw op de Zuiderbleek een bronzen beeld van 50 cm hoog uit 1986, getiteld "Gezin". Zouden deze beelden nog op hun plek staan? (afb. 12 en 13). Tijdens een voettocht door Lochem blijkt dat "De zich voortspoedende waternimf" nog steeds te pronk staat in de gracht aan de Julianaweg (zie afb. 13), als symbool, zoals Goethe het verwoordt van "das ewig Weibliche": oermoeder en oergodin. Het volmaakte leven dat we zouden moeten leiden, dat wordt geprojecteerd in een vrouwenfiguur.

Zou er misschien nog een beeld in het gemeentehuis staan? De gemeentebode was zo vriendelijk om mij rond te leiden en waarachtig...., daar verscholen in een nis voor de verwarming in het oude raadhuis bevindt zich een liggende vrouw, in gestreept zwart/wit marmer, waarvan u hier twee afbeeldingen ziet (afb. 14-15). Waarschijnlijk is het beeld gemaakt in de jaren tachtig van de vorige eeuw. Evenals de zich voortspoedende waternimf heeft ook dit beeld "das ewig Weibliche" als thema. De beeldhouwer Berkhemer was door zijn welsprekendheid iemand die goed met mensen om kon gaan, maar was totaal niet commercieel volgens zijn goede vriend Henk Rampen uit Zutphen en zijn zonen. Het was de nuchtere en pragmatische mevrouw Berkhemer die de eindjes financieel aan elkaar wist te knopen. Op mijn verdere zoektocht naar de bronzen beeldengroep "Het gezin" in het Groene Kruisgebouw aan de Zuiderbleek bleek het gebouw leeg te staan en de beeldengroep verdwenen. Alleen de sokkel waarop het beeld gestaan had stond er nog. Navraag bij Sensire op de Nieuwstad bracht aan het licht dat de beeldengroep in de kelder staat (afb. 16). Gelukkig gespaard gebleven en waarschijnlijk krijgt de beeldengroep na dit artikel weer een ereplaats. Ook het bronzen beeld "Harlekijn met roos" (1980, afb.12a) dat in de foyer in de Schouwburg stond, bleek bij navraag verdwenen. Het management van de Schouwburg heeft zich veel moeite getroost om het beeld te achterhalen. Bij het ter perse gaan van dit artikel heeft de "Harlekijn met roos" mogelijk weer die ereplaats in de Schouwburg die het beeld toekomt.

Afrodite

En dan herinnert zich zoon Michael het beeld "Afrodite troost Eros", in het gemeentehuis van Lochem, dat daar een tijdelijke plaats vond en op dit moment geëxposeerd wordt in Galerie "de Pol" te Pannerden

Afb. 12 Afbeeldingen van kleine bronzen beelden (en 1 in steen) van voorontwerpen voor grote beelden in steen of brons, o.a. die van de "Harlekijn met roos" in Berkhemers atelier op de "Velhorst".

Afb. 13 Beeld "Zich voortspoedende waternimf" in de gracht aan de Julianaweg.

Afb.12a Teruggevonden beeld "Harlekijn met roos"

Afb. 14 Beeld "Liggende vrouw" in atelier op de "Velhorst"

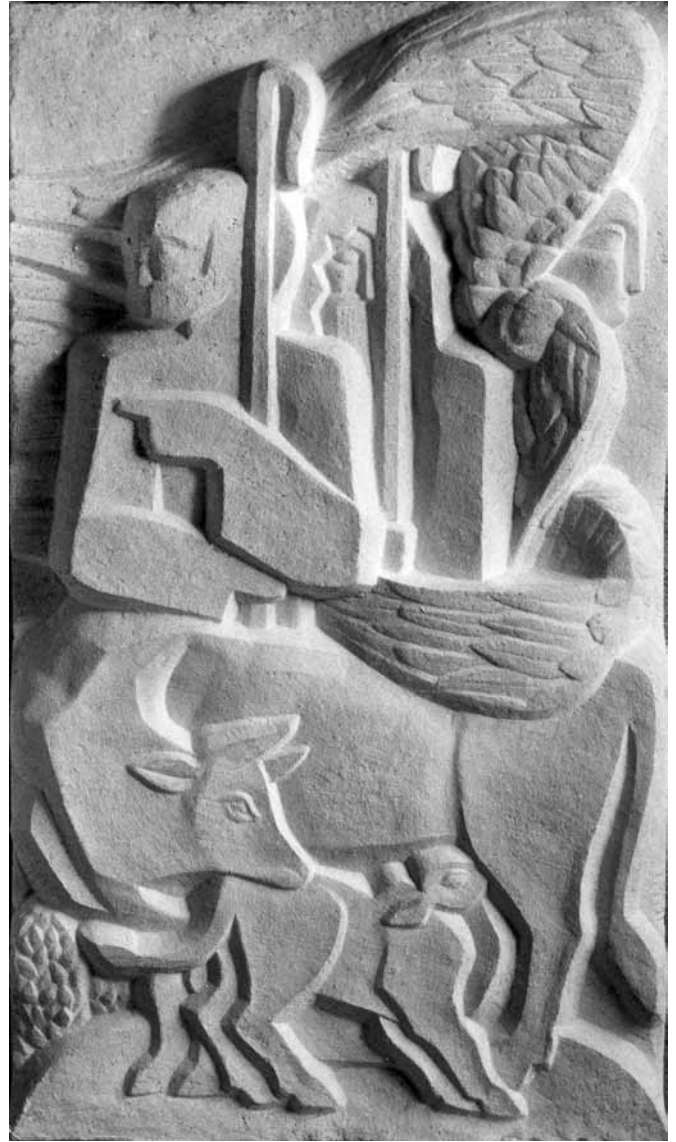
Afb. 16 Beeld voorstellende "Het Gezin". Sensire Nieuwstad Lochem

Afb. 15 Beeld "Liggende vrouw". Tot op heden in het bezit van de gemeente Lochem. Het beeld bevindt zich in het oude gemeentehuis te Lochem.

Afb 17 "Afreodite troost Eros" in Galerie de Pol te Pannerden

Afb 18 Wandreliëf "Scheiding tussen Lot en Abraham".
Chr. Veeteeltschool Woerden

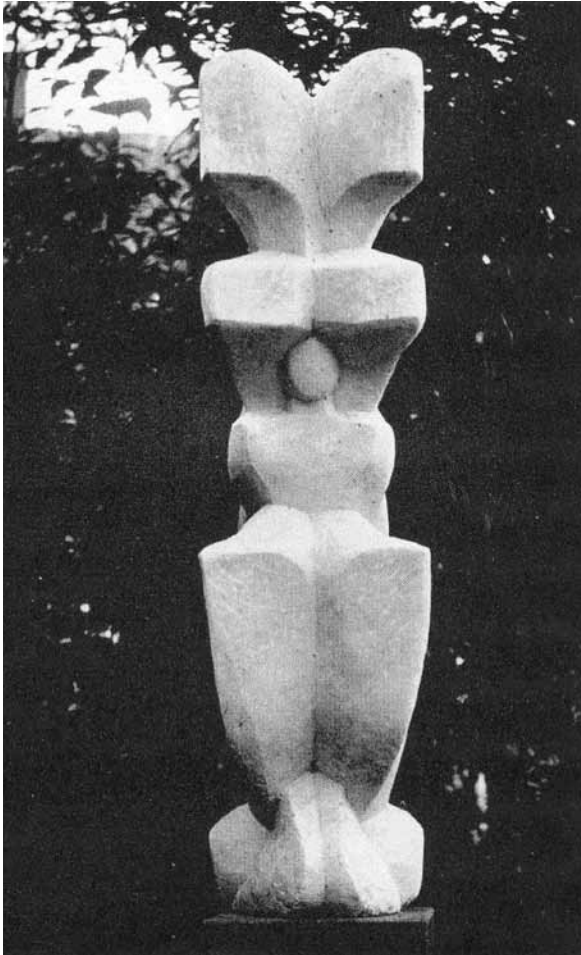
(afb. 17). Dit in 1981 vervaardigde beeld wordt beschreven in de eerder genoemde reeks *Beelden van Willem Berkhemer deel IV*.

Berkhemer was een groot bewonderaar van de poëzie van Achterberg. Het is daarom niet verwonderlijk dat het beeld als inspiratiebron de onderstaande terzinen van Achterberg's sonnet *Dwingelo* heeft: *AFWACHTEN is 't consigne; luisteren. / In Dwingelo hoor je het fluisteren / der leegte in de radiotelescoop. / Daar lopen ook uw trillingen te hoop. / Verschijnen grafisch op een stuk papier. / Misschien niet ongelijk aan deze hier.*

Volgens Berkhemer is het heelal het leefgebied van de vrouw, dat centraal staat in Achterberg's dichterschap. "Soms is zij één met de gestorven geliefde. Soms groeit zij boven de gestorvene uit". Vertaald door Willem naar een beeld van Afrodite; klassieke, Griekse godin van onsterfelijke schoonheid en liefde. De godenzoon Eros is zonder Afrodite ondenkbaar; zij onderricht en troost hem. Eros is de bemiddelende kracht tussen hemel en aarde. Willem maakte naar aanleiding van Sokrates' lofrede twaalf voorschetsen. In Grieks wit marmer (afmeting 115 x 54 x 23 cm.) gaf hij vorm aan deze voorschetsen. Dit beeld werd niet in opdracht gemaakt. Berkhemer met zijn voorliefde voor grote monumentale beelden in zijn abstracte, soms figuratieve stijl of een combinatie van beide, werd zelf geïnspireerd door beelden van de vorige generatie beeldhouwers zoals, Arp, Brancusi en Moore. Naast zijn beelden in brons of steen maakte hij ook wandreliëfs, gevelstenen en andere gebruiksvoorwerpen zoals armbanden en vazen (afb. 18-23).

Een monument voor Gerrit Achterberg in Wageningen

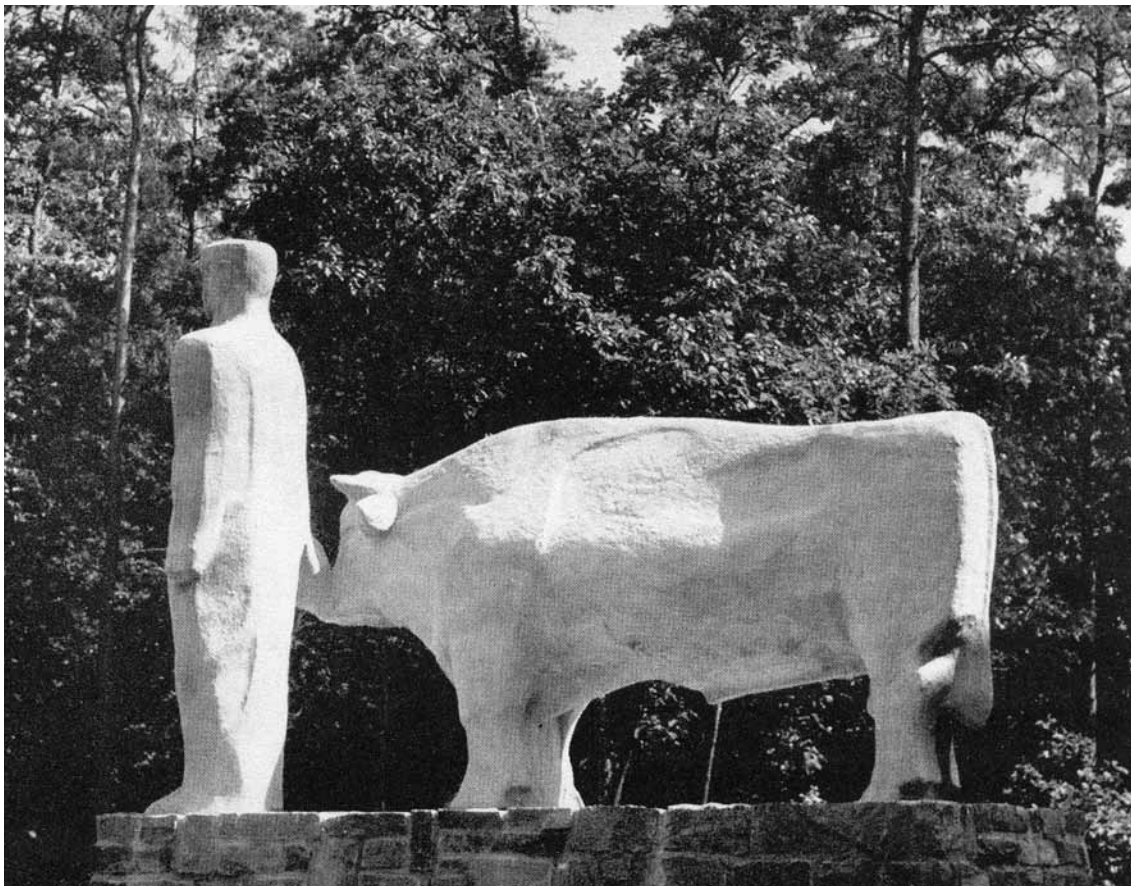
De bewondering voor en verwantschap met de poëzie van Achterberg, zette Berkhemer om in een beeld als hommage aan Achterberg. Achterberg (1905-1962) wordt door velen gezien als de grootste dichter van zijn tijd. U moet weten dat de dichter Achterberg een omstreden man geworden was door de moord op zijn hospita

Afb. 19 6-Vleugelige engel Carrara-marmer .
Engelse natuursteen.

Afb. 21 Bronzen beeldje "Afreodite en Eros"

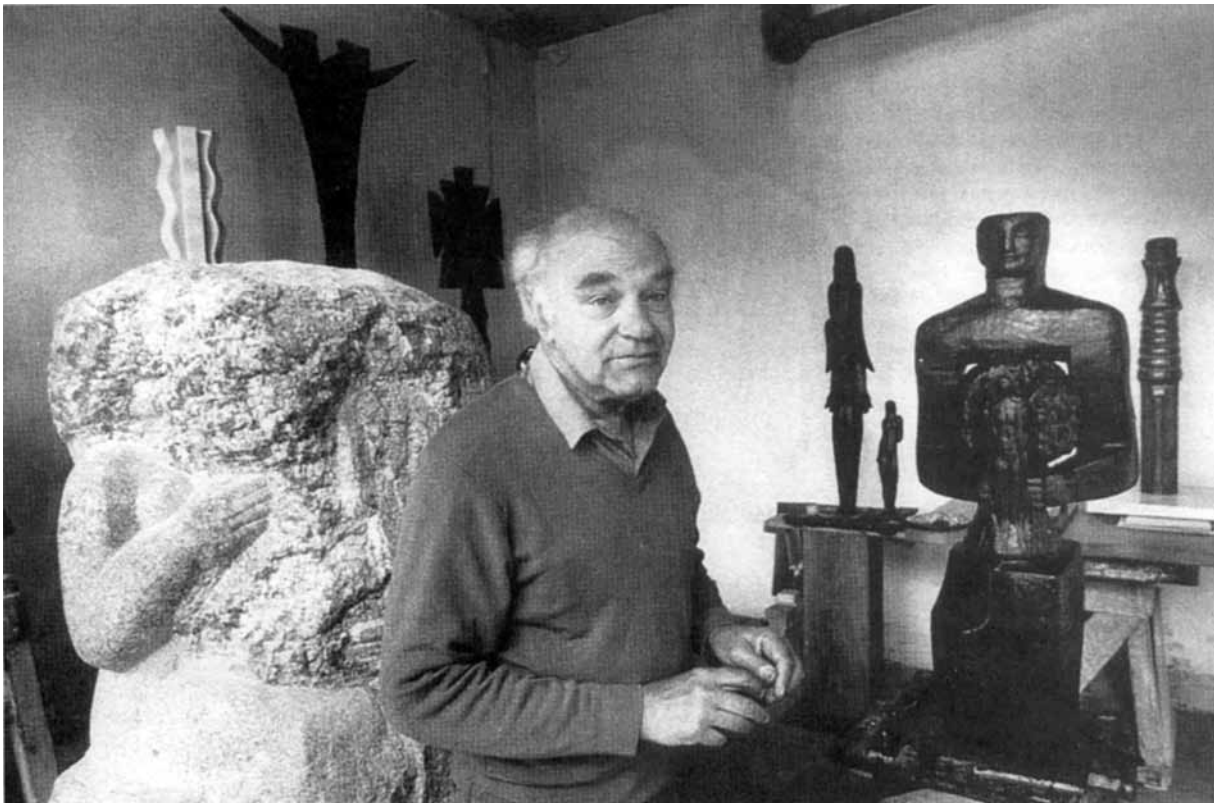
Afb. 20 "Man met stier" Instituut voor Veeteeltkundig Onderzoek "Schoonoord" Zeist. Hoog 3.35 m met voetstuk.

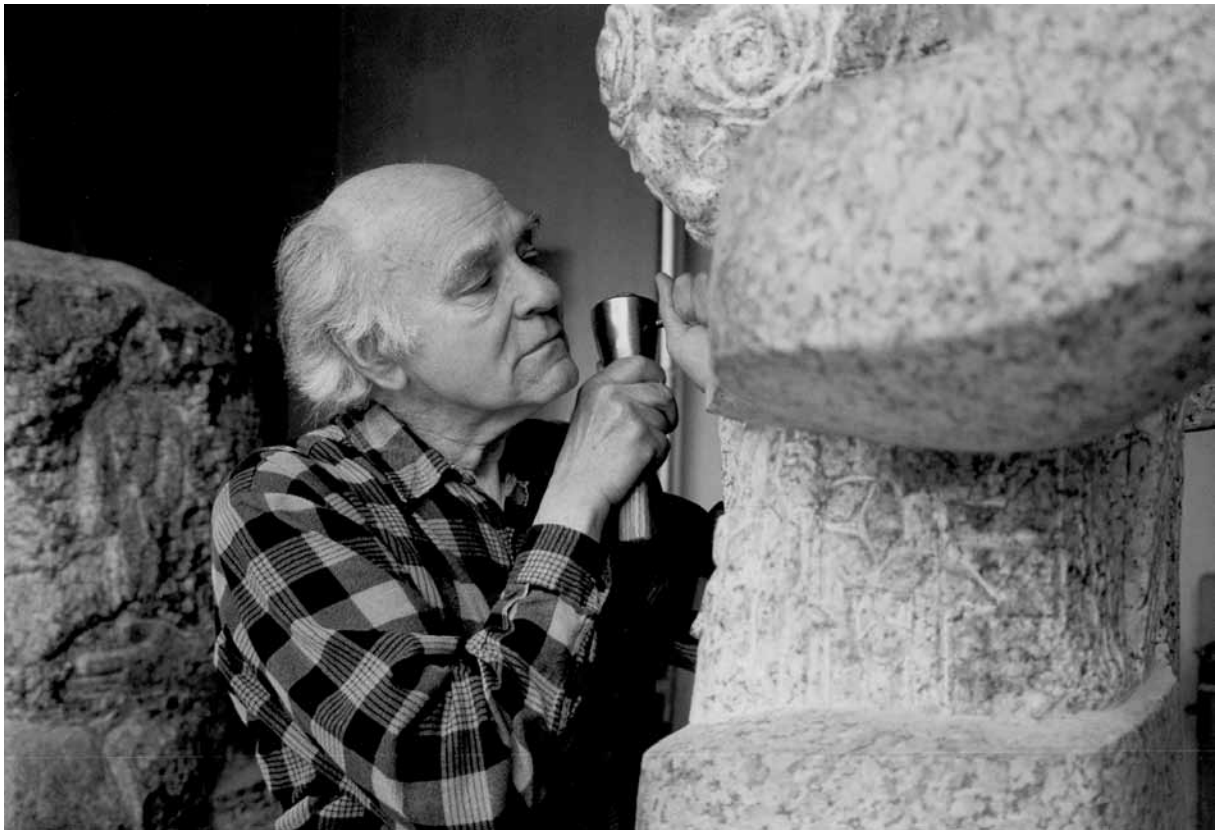
Afb. 22 Bronzen vaas.

Afb. 23 Fontein te Wageningen (cristalino-marmer).

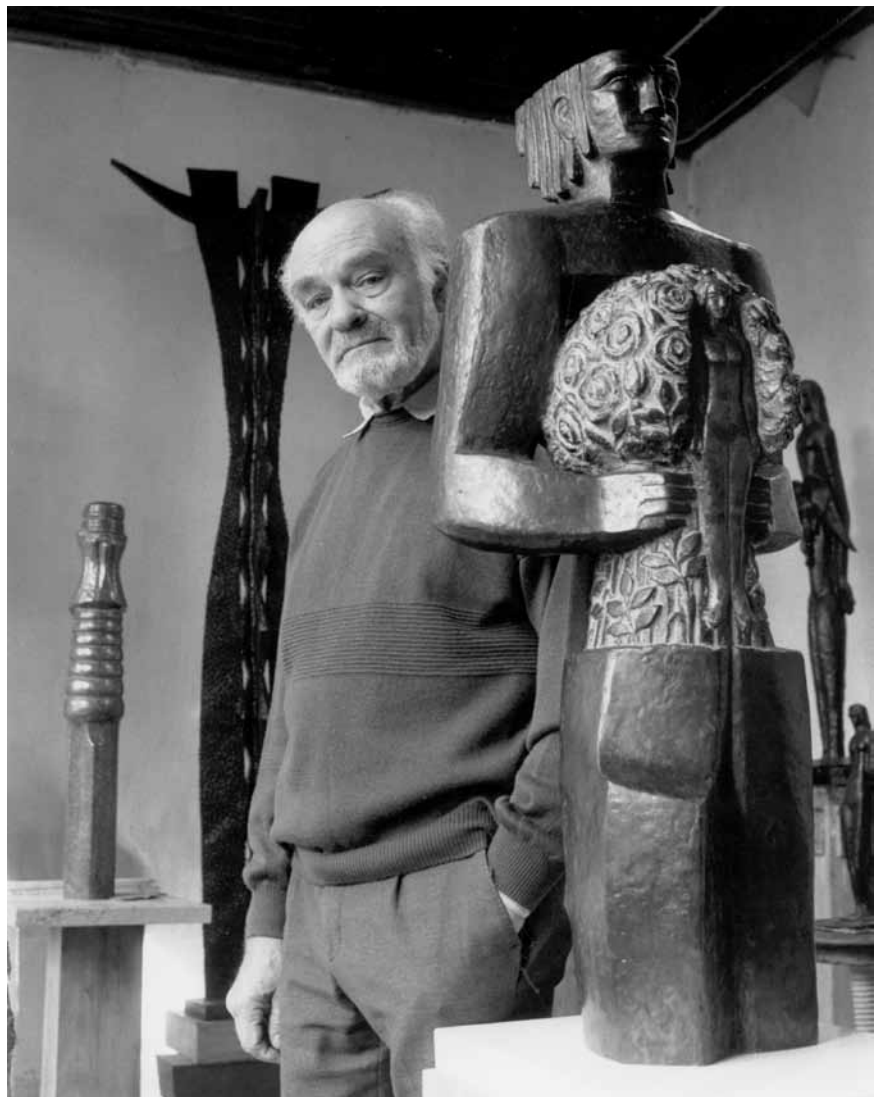

Afb. 24 Berkhemer in zijn atelier met het voorontwerp: een wassen beeld.

Boven afb. 25 Berkhemer bezig in zijn atelier met het beeld "Hommage aan Achterberg".

Rechts afb. 26 Het beeld is klaar. Beeldhouwer met zijn creatie in atelier.

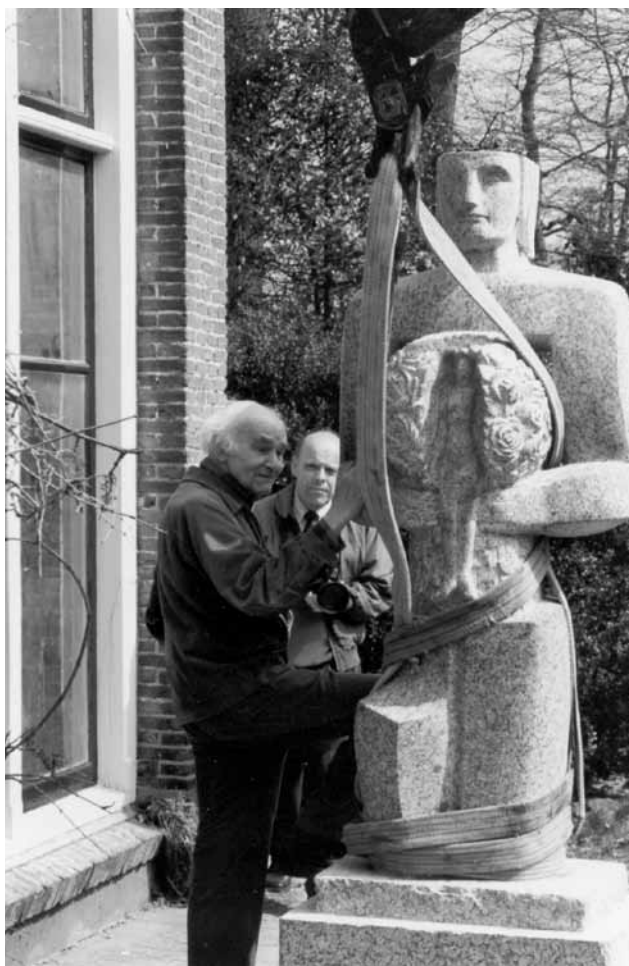
en geliefde in 1937. Jarenlang had Achterberg daarvoor tbr. gekregen en werd hij opgesloten in tal van inrichtingen en gestichten. In 1952 hield Berkhemer een voordrachtavond en daar ontmoette hij Achterberg, die inmiddels weer op vrije voeten was. Achterberg was zo gecharmeerd door Willems voordrachten dat hij aanbod dat Willem zijn gedichten zou voordragen in een avondvullend programma. Berkhemer zei echter “nee” tegen Achterberg omdat hij dacht dat de gedichten te ontoegankelijk voor het grote publiek zouden zijn. Daar kreeg hij later zo’n spijt van dat hij door middel van dit hommagebeeld wilde bereiken dat hij na vele jaren toch “ja” tegen Achterberg zei.

Uit een interview in het blad *Jonas* d.d. 27 mei 1988 vernemen we dat Berkhemer op 71-jarige leeftijd in het midden van zijn atelier in de oranjerie van de “Velhorst” een wassen beeld (voorontwerp) heeft gemaakt van één meter hoog (afb. 24). In gedachten zou het uiteindelijke beeld 3,5 meter hoog moeten worden. Hoog naar de hemel reikend in zijn visie, zoals zoveel van zijn beelden. Uiteindelijk zou hij 7,5 jaar in roze graniet uit een steengroeve te Bretagne werken aan wat later zijn laatste levenswerk zal blijken te zijn. De keuze voor de materiaal soort graniet was niet toevallig, hard en ontoegankelijk, net als Achterberg zelf. Het hoofd van het beeld is afgeplat alsof het brein er niet toe doet en het gelaat doet Grieks aan. In de leemte van de borstkas en tussen de armen is een vrouwfiguur geklemd, ingebed in een boeket rozen. De vrouwfiguur, ongetwijfeld verwijzend naar de Gij-figuur, de “gestorven geliefde” in het werk van Achterberg. De vrouwelijke gestalte houdt hem als het ware bijeen.

Op 24 april 1996 werd het uiteindelijk 2,20 m. hoge en 1500 kg. zware beeld in het Emma-park te Wageningen onthuld, de plaats waar Achterberg enige tijd had gewoond. Berkhemer vond dit beeld een fysiek zware klus, waar hij geen spijt van had. Volgens zijn zonen heeft hij zich er letterlijk dood aan gewerkt. Voordat de officiële onthulling plaats vond kreeg de beeldhouwer in de raadszaal het erelidmaatschap van de Gemeenschap Beeldende Kunstenaars (GBK) aangeboden Dit erelidmaatschap werd alleen aangeboden aan kunstenaars (ouder dan 65 jaar) die een belangrijke rol hebben gespeeld in de Gelderse kunstwereld en inspirerend zijn en waren voor vele vakgenoten. (afb. 25-28).

Hommage aan Willem Berkhemer

Als gedenkteken en als hommage aan Berkhemer (1917-1998), wonend en werkend als beeldhouwer op de “Velhorst” van 1975-1998, plaatste de Vereniging van Natuurmonumenten zijn beeld “De Hemelpoort” postuum vóór “de Velhorst” aan de weg. Dit beeld werd door

Afb. 27 Het 1500 kg. zware beeld in de takel voor transport naar Wageningen.

Afb. 28 De onthulling van het monument voor Achterberg d.d. 24 april 1996.

Afb. 29 "De Hemelpoort". Hommage aan de beeldhouwer W.H. Berkhemer
Het monument bevindt zich aan de weg voor de "Velhorst".

Afb. 30 "Liggende Vrouw". Mystiek.

Berkhemer reeds in 1979 vervaardigd. U zult zich na het lezen van dit artikel niet meer verbazen over het feit dat het thema van eerdergenoemd beeld Bijbels is. De sokkel werd in opdracht van de Vereniging van Natuurmonumenten gemaakt (afb. 29).

Naast "De Hemelpoort" ligt in het gras een liggende vrouw in steen: Berkhemers vaak gebruikte thema van "das ewig Weibliche". Onvoltooid, niet perfect genoeg in vader's ogen zeggen zijn zonen. Na zijn dood daar per ongeluk blijven liggen. Dit beeld zal een mythe blijven van een woord- en beeldend kunstenaar, die zo van mystiek en mythes hield, naar hem toegebracht door engelen in visioenen: de mystiek van het leven zelf (afb. 30).

Afbeeldingen

Wilma Nijenhuis-ten Arve: 1, 2, 3, 4, 13, 15, 16, 29, 30

Collectie Berkhemer: 5, 6, 12, 14, 17, 18, 19, 20, 23, 24, 25, 27, 28

H. Braakhekke, Barchem: 7, 8

Willy Holtslag: 21, 22

Tubantia, C. ter Ellen: 26

Bronnen:

Met dank aan Michael en Joan Berkhemer te Amsterdam

Levensloop door Willem H. Berkhemer

Week van de Geschiedenis

Elk jaar wordt in Nederland aandacht besteed aan een historisch evenement waaraan diverse instellingen meewerken. Dit jaar doet ook het Historisch Genootschap Lochem Laren Barchem mee.

Waarover gaat deze activiteit:

Over de functie van Archieven, wat kunnen we met historisch onderzoek uit de vergetelheid halen en hoe doen we dat.

In de week van **maandag 13 oktober t/m zondag 19 oktober** zal in de **Synagoge** in Lochem een tentoonstelling worden gehouden met als titel:

“Verhalen van Lochem”

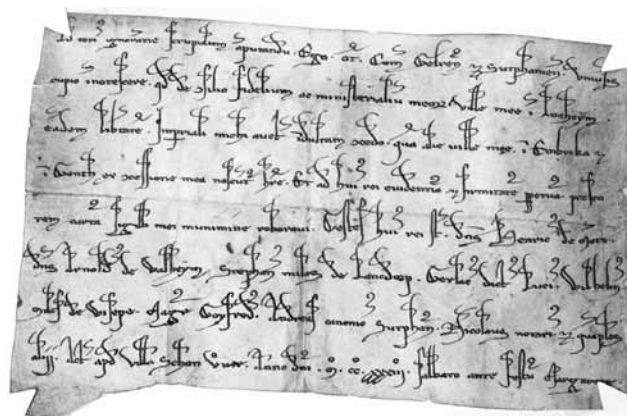
De tentoonstelling wordt geopend op maandagavond om 19.30 uur en is verder dagelijks te bezichtigen van 13.30 uur tot 17.00 uur.

Zaterdag 18 oktober worden er 3 korte inleidingen gehouden met als onderwerpen:

14.00-14.15 uur: Archieven en charters
door Femia Siero (Reg. Archief Zutphen)

14.45-15.00 uur: Lochem vóór de stadsbrand van 1615
door Fokkelien von Meyenfeldt

15.30-15.45 uur: Historisch onderzoek vanuit oude kaarten
door Gerrit Perfors

Graafschapbode d.d. 6-10-1977 en 3-1-1978: Historisch Genootschap Laren, Lochem, Barchem

Jonas 27 mei 1988: *Een verstild monument voor Achterberg* door J. van der Meulen.

Gelderland nu, juli/aug.1982: *De steen vertelt een eigen verhaal, mijn steen verhaal* door L. van Weelden

Met dank aan de heren H. Rampen te Zutphen en A. Piechorowski uit Reutlingen (Dld).

* Wilma Nijenhuis-ten Arve is kunsthistorica